

Első közlés: BÁRDOSI VILMOS 2007. Hagyomány és megújulás egy francia szólásban. In KOVÁCS KATALIN – NAGY ÁGOSTON (szerk.) 2007. „Tavaszi jáde csigái” avagy „zöld kagyló-forma tavasz”: Pálffy Miklós 65. születésnapjára. Grimm Kiadó, Szeged, 17–23.

HAGYOMÁNY ÉS MEGÚJULÁS EGY FRANCIA SZÓLÁSBAN

Technológiailag ugyan fejlett, de számos gazdasági, politikai, etnikai, kulturális és nyelvi konfliktus által szétszabdalt világunkban ma sokkal inkább szükségünk van a hagyományos értékek által képviselt fogódzókra, mint valaha. Ilyen biztos támpontok a természetes nyelvek, különösképpen az anyanyelv, amely minden ember konstitutív jellemzője és egyben kulturális örökségünk folyamatos fejlődésben lévő egyik leg-szebb darabja. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ (1971, 216–217) egy 1933-ban megjelent írásában, ami később a *Nyelv és lélek* című cikkgyűjteményében is megjelent, a mesterséges nyelvek és az anyanyelv közötti különbséget az alábbiakban fogalmazta meg:

„A műnyelvek az értelem lombikjában jöttek létre. Tartósak, mint a kaucsuk kézelő és a bádogpohár. Nem hervadnak el soha, akár a papírvirágok. De nincs színük és illatjuk. Vadonatújak és merevek, mint azok a gyári áruk, melyeket az imént szállítottak haza. A nyelv varázsa azonban éppen az, hogy telis-teli van emberi tartalommal, letűnt nemzedékek életével, okos és ostoba emberek szellemével, akik az indulat hevében nyűtték és rontották szavait, s úgy hagyták ránk, az érzés megindító szeszélyével együtt. Haldokló szájakon lebegtek ezek a szavak és szerelmesek száján, akik már csak gügyögni tudtak. Minden szó ereklje. A szenvedés szentelte meg, s a szenvedély torzította el. Ami hajdan szabály volt, abból kivétel lett. Félreértésből keletkeztek gyönyörű, költői képek. Családi emlékek évezredes kincstára az élő nyelv. Azért tudunk rajta beszélni, mert hasonlít hozzánk: éppoly eleven és gyarló, mint mi. Édes hibái többet érnek a tökélynél. Jellemezhetjük vele magunkat, kik szintén hibákkal vagyunk teljesek. Szólásai körülhatároltak, de rugalmasak is, annyira tágíthatók és szűkíthetők, hogy lelkünk egész gazdagsága beléjük fér. Következetlensége is atyafiságos velünk. Alkalmas arra, hogy a mi hangszereünk legyen. Nyelvjárásai, csibészfordulatai megannyi szín, melyhez szükség esetén hozzájárulhatunk. De a műnyelveknek nincs emlékezetük, se térben, se időben. Nem emlékeznek vissza arra, hogy itt vagy ott hogy ejtették ezt vagy azt a szót. Múltjuk még oly kicsiny, hagyományuk sincsen. Ami hagyományuk van, azt az ész parancsolta rájuk. Hibásan beszélni szinte lehetetlen is őket, mert mindenki hibásan – vagyis gépiesen – beszél. Talán csak az a hiba, hogy egyáltalán beszélnek. Miképpen szólaltatunk meg így egy XVII. századi rézség kapust, egy mai léha ifjoncot, egy oktondi, régimódi urat, aki állandóan nyakatekert és avatag kifejezésekkel kelti föl a figyelmet, s féktelen jókedvünkben vagy lázadó kétségbeesésünkben miképpen facsarjuk-gyötörjük ezt a halott anyagot, melyhez még sohase ért oda eleven kezével a kedély? Aztán

miként selypegi a gyermek: tütü, zszisi, dádá? A műnyelveknek nincs gyermekszobájuk.”

Az általában csak szólásoknak, szólásmódoknak nevezett nyelvi egységek (pl. *du-gába dól, kivágja a rezet, Nem hajt a tatár!*) különös jelleget kölcsönöznek a nyelveknek. Nyelvi örökségünk talán legérdekesebb, legegységesebb elemei, amelyeket manapság a nyelvészek a szakirodalomban eléggé elterjedt **frazéma** műszóval azonosítanak. Fő jellemzőiként pedig az alábbi szempontokat adják meg: a) **polilexikalitás** (azaz legalább két lexikai elemből álló egységek megléte), b) **lexikalizáció** (az alkotóelemek jelentéseinek kompozicionális jelentésével szemben egy új, globális, idiomatikus jelentéstartalom kialakulása), c) **reprodukálhatóság** (annak lehetősége, hogy ezeket az állandósult szókapcsolatokat nem kell minden esetben újra és újra megalkotni, hanem analóg beszédhelyzetekben automatizált módon használhatók fel). A terminológiai, osztályozási problémákkal, valamint az általános elemzési kérdésekkel kapcsolatban lásd többek között BALLY (1905, 1909), BÁRDOSI (1999), BURGER ET AL. (1982), BURGER (2003), CASARES (1950), COSERIU (1966), FIALA – LAFON – PIGUET (1997), FONAGY (1982), GUIRAUD (1961), MAKKAI (1972), MARTINS-BALTAR (1995, 1997), NAZARJAN (1976), O. NAGY (1954), REY (1977), GONZÁLEZ REY (2002). Számuk használati elterjedtségüktől függően 5000 és 15 000 között változik. A nyelvhasználók (az átlagembertől egészen a nyelvet professzionális célokkal használó fordítókig, tolmácsokig) általában tudatában vannak az alkalmazásukkal kapcsolatos finomságok okozta nehézségeknek, idiomatikus csapdáknak, főképp ha nem anyanyelvről, hanem tanult, idegen nyelvről van szó.

Ezek az állandósult szókapcsolatok a kollektív emlékezet gyöngyszemei, és mint ilyenek szépen illusztrálják nyelvi örökségünket, a nyelvben meglévő évszázados hagyományokat. Vizsgáljuk meg az *avoir maille à partir avec qqn* ‘avoir un différend, être en contestation avec qqn’ (REY – CHANTREAU 1997, 562) állandósult kifejezést, amelynek magyar jelentése a szótárak tanúsága szerint ‘vkivel meggyűlik vkinek a baja’ (BÁRDOSI 1997, 111; BÁRDOSI 2003, 22; PÁLFY 2003, 686), és amely az egyik leggyakrabban használt francia frazéma (a Google keresőprogram 2006. július 31-én több mint 108 000 találatot adott ki rá a frankofón oldalakon). Megállapíthatjuk, hogy ez a mai használatban nagyon is élő szólás a benne lévő szintaktikai és szemantikai anomáliák által a francia nyelv történetének egyfajta sűrített keresztmet-szete, igazi nyelvi kövület.

A határozott névelő elhagyása a *maille* főnév előtt nem tükrözi a mai nyelvtani szabályokat, használatot. Olyan szintaktikai anomáliáról van szó, amely ma archaikus jelenség a franciában. A ‘vminek a fele’ jelentésű klasszikus latin *MEDIUS* → vulgáris latin *MEDALIA* szavakból származó *maille* főnév és az ‘eloszt, megoszt’ értelmű klasszikus latin *PARTIRI* → vulgáris latin *PARTIRE* szavakból kialakult *partir* (*‘partager’*) ige ugyanakkor a szemantikai anomália szép példáit is képviselik. E szavak jelentése ui. ma az átlagos francia nyelvhasználó számára jó esetben homályos, rosszabb esetben egyenesen érthetetlen. A szókapcsolat eredetileg szó szerint azt jelentette, hogy

‘megosztani, elfelezni egy fél dénárt’ (*une maille*), ami a Capeting uralkodók alatt a legkisebb – és így tovább már nem osztható – fizetőeszköz volt. Ebből alakult ki a ‘lehetetlen, értelmetlen osztozkodáson veszekedni, vitatkozni’ idiomatikus jelentés.

Jegyezzük meg, hogy a *maille* szó a *n’avoir ni sou ni maille* ‘être sans argent’ (‘nincs egy árva garasa sem’) ismert szólásban is előfordul:

„...Charles ne nous est de rien, *il n’a ni sou ni maille* : son père a fait faillite...”
(BALZAC 1833, 107)

Ugyanakkor használata az utóbbi időben kezd megváltozni, amint azt az interneten talált alábbi példa is mutatja:

„On nous laisse entendre que pendant des années les gouvernements des États membres *n’ont payé ni sou ni maille* à notre système de pensions ; maintenant qu’ils devraient le faire, M. Kinnock propose de modifier les postes budgétaires et de créer un fonds de pension privé des sommes impayées sur le budget communautaire. Est-ce ainsi qu’on interprète l’équilibre actuariel ? Ce n’est plus ‘paie ce que dois’ mais ‘prends l’oseille et tire-toi !’. Et vive la solidarité.” (http://www.unionsyndiale.org/edito/e_0103.html)

A nyelvi örökséget, hagyományokat szépen illusztráló archaikus *maille* szó egyébként, immár a ‘zsozsó, lé’ szlenges jelentésben, néhány évvel ezelőtt ismét felbukkant a fiatalok nyelvében: *avoir de la maille* ‘tele van zsozsóval/lével’, *c’est de la maille* ‘drága, borsos’ (GOUDAILLIER 2001, 190).

A *partir/partager* igékkel kapcsolatban pedig emlékeztethetünk néhány olyan gyakori példára, amelyekben felvillan az eredeti, archaikus jelentés: *répartir* ‘fel-/meg-/szétoszt’, *répartition* ‘fel-/meg-/szétosztás’, *départager* ‘dönt’, *la partition de Berlin* ‘Berlin felosztása’.

Visszatérve az *avoir maille à partir* szólásra, érdemes még röviden emlékeztetni arra, hogy eredete egy XII. századi, Artois-ban élt költő (*trouvère*), JEAN BODEL *Le Jeu de saint Nicolas* című nyelvjárásban megírt művének alábbi komikus jelenetére vezethető vissza (274–283. sorok), amelyben tolvajok keverednek egymással pénzügyi vitába (BODEL 1925):

Li Tavreniers	Paie denier et a l’autre eure Aras le pinte pour <i>maaille</i> ; C’est a douze deniers sans faille ; Paie un denier ou boi encore.
Auberons	Mais <i>le maille</i> prenderés ore Et au revenir le denier.
Li Tavreniers	Veus tu faire ja le panier ? Au mains me dois tu trois partis. Ains que de chi soies parti, Sarai bien a coi m’en tenrai.

A kifejezés azonban – az átmeneti *avoir maille à départir* alak után – csak négy évszázaddal később, 1655-ben rögződött, igaz még vonzat nélküli alakban, MOLIÈRE *L'Étourdi* című vígjátéka első felvonása VII. jelenetének köszönhetően (MOLIÈRE 1964, 68).

MASCARILLE : Moi ? Monsieur, perdez cette croyance ;
Toujours de son devoir je tâche à l'avertir ;
Et l'on nous voit sans cesse *avoir maille à partir*.
À l'heure même encore nous avons eu querelle
Sur l'hymen d'Hippolyte, où je le vois rebelle,
Où par l'indignité d'un refus criminel,
Je le vois offenser le respect paternel.

A nyelveket azonban nemcsak a nyelvi hagyományok továbbélése, hanem a folyamatos megújulás is jellemzi, amint azt már előbb VAUGELAS 1647-ben *Remarques sur la langue française* című művében, majd később VICTOR HUGO *Cromwell* című drámájának előszavában 1827-ben megállapította:

„...c'est la destinée de toutes les langues vivantes, d'estre suiettes au changement...” (VAUGELAS s.d.: 36)

„...la langue française n'est point fixée et ne se fixera point. Une langue ne se fixe pas. [...] Il en est des idiomes humains comme de tout. Chaque siècle y apporte et en emporte quelque chose. [...] les langues ni le soleil ne s'arrêtent plus. Le jour où elles se fixent, c'est qu'elles meurent.” (HUGO 1858, 38)

A nyelvi örökség továbbélésének illusztrálására fent idézett *avoir maille à partir avec qqn* szólás jó példa arra is, hogy egyúttal a nyelvben végbemenő változásokat is bemutassa. Ha az ember a Google⁴³ keresőprogram segítségével mai használati eseteket keres az Interneten, könnyen megállapíthatja, hogy – amint azt az alábbi idézet is bizonyítja – szólásunkat természetesen szép számban használják a klasszikus 'meggyűlik a baja vkivel' jelentésében:

„Reese Witherspoon aux prises avec un paparazzi – La pauvre Reese Witherspoon cumule les ennuis avec les paparazzis. En avril dernier, la jeune comédienne avait été prise en chasse à sa sortie de son club de gym par plusieurs photographes. Le cauchemar s'était terminé quelques kilomètres plus loin quand elle était finalement arrivée chez elle, non sans avoir failli, auparavant, sortir de la route. À la mi-août, la plainte de l'actrice avait finalement été classée

⁴³ A franciában a *googler* 'a Google internetes keresőprogram segítségével keresni' ige egyébként maga is szép példája a folytonosság és a megújulás nyelvben való együttélésének. A francia nyelvben az új igeik képzésére immár jó ideje leggyakrabban használt *-er* végződés (vö. *courriel* 'e-mail, imél' → *courrieler* 'ímélezni') a nyelvi folytonosság megtestesítője, amely könnyedén összeházasítható a legújabb internetes technológiát megjelenítő szakterminológiával. A házasság eredménye pedig egy olyan új francia ige, amely ugyan a szótárakban még nem található meg, de a nyelvhasználatban már jelen van (vö. <http://www.dicodunet.com/definitions/google/googler.htm>).

sans suite par la justice, faute d'éléments à charge suffisants... Bis repetita : vendredi dernier, Reese a eu maille à partir avec un paparazzi qui tentait de prendre des clichés d'elle et de ses deux enfants alors qu'ils se trouvaient à Disneyland. Deux employés du parc, venus à son secours, ont alors essuyé les coups du photographe ! Interpellé par la police, Todd Wallace a été inculpé pour coups et blessures et devra comparaître le mois prochain devant le tribunal. (JORDANE GUIGNON) – <http://fr.news.yahoo.com/050907/306/4kmec.html>

Ugyanakkor egyre gyakrabban találkozunk olyan szöveggörnyezetekkel is, amelyekben nem személlyel (*qqn*), hanem valamilyen hivatalos szervvel (rendőrség, társadalombiztosítás, vevőszolgálat stb.) támadt nézeteltérés, konfliktus kifejezésére szolgál:

„En tout cas, merci de vos retours d'infos pour ceux qui ont eu maille à partir avec le NEC.” (<http://forum.hardware.fr/hardwarefr/Hardware/Topic-officiel-Graveur-DVD-NEC-ND-2500-A-sujet-602347-97.htm>)

„– Que pensez-vous du système judiciaire français ? – MéliSSa : Je n'aimerais pas avoir maille à partir avec la justice ! La présomption d'innocence n'est jamais respectée ! Des innocents sont trop souvent accusés à tort mais des coupables sont trop souvent laissés ou remis en liberté ! Un type qui viole une fille se prend quoi, entre 3 et 5 ans de taule ? C'est dégueulasse. La vie de la fille est foutue et lui, il se promène pénard !” (<http://education.guardian.co.uk/language/resources/french/story/0,11779,682739,00.html>)

A francia egynyelvű szótárak legfrissebb kiadásai – használati példa nélkül – rögzítik e jelentésváltozást (*Le Petit Robert* 2004, 1539).

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a nyelv legantropomorfabb elemeit képviselő szólások különösen alkalmasak a nyelvben meglévő hagyományok és megújulási folyamatok közötti kapcsolatok bemutatására. A bennük megjelenő nyelvi, kulturális örökség megismerése és ápolása már csak azért is kívánatos, mert az hozzájárulhat a közös európai nyelvi és kulturális örökség minél teljesebb megismeréséhez, őrzéséhez és ápolásához. Ugyanakkor – felhasználva a modern technikák adta lehetőségeket – kellő és értő figyelmet kell fordítanunk a nyelvekben lezajló és a szólásokat is érintő megújulási folyamatoknak, a mindenkori jelentésbeli változásoknak. Ez pedig nem csupán a szakembereket, a lexikográfusokat érdekli – és köztük a most ünnepeletet, akit e néhány gondolat jegyében tisztelettel és szeretettel köszönt egy régi barátja és lexikográfus társa –, hanem – és talán sokkal inkább – a nyelvet mindennapi szinten használókat is.

Bibliográfia

- BALLY, CHARLES 1905. *Précis de stylistique. Esquisse d'une méthode fondée sur l'étude du français moderne*. Eggimann, Genève.
- BALLY, CHARLES 1909. *Traité de stylistique française*. 2 vol. Klincksieck, Paris.
- BALZAC, HONORÉ DE 1833. *Eugénie Grandet*. Nelson Éditeurs, Paris.
- BÁRDOSI VILMOS 1997. *Francia–magyar szólásszótár. Tematikus gyűjtemény és gyakorlókönyv*. Corvina Kiadó, Budapest.
- BÁRDOSI VILMOS 1999. Entre fil d'Ariane et tonneau des Danaïdes. Problèmes de classification des phrasèmes français. *Revue d'Études Françaises* (Budapest), 4 (1999), 23–33.
- BÁRDOSI VILMOS 2003. *Magyar szólástár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- BODEL, JEAN 1925. *Le Jeu de saint Nicolas*. Librairie Ancienne Édouard Champion, Paris, (Éditeur Librairie de la Société des Anciens Textes Français, „Les Classiques français du Moyen Âge”).
- BURGER, HARALD ET AL. 1982. *Handbuch der Phraseologie*. Walter de Gruyter, Berlin / New York.
- BURGER, HARALD 2003. *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Erich Schmidt Verlag, Berlin.
- CASARES, JULIO 1950. La locución, la frase proverbial, el refrán y el modismo. In CASARES, JULIO 1950. *Introducción a la lexicografía moderna*. Aguirre, Madrid, 163–242.
- COSERIU EUGENIO 1966. Structure lexicale et enseignement du vocabulaire. In *Actes du premier colloque international de linguistique appliquée, Nancy 26–31 octobre 1964, Session II/1*. Université de Nancy, Nancy. In *Annales de l'Est*. Mémoire 31, 175–217.
- FIALA, PIERRE – LAFON, PIERRE – PIGUET, MARIE-FRANCE (eds.) 1997. *La locution : entre lexique, syntaxe et pragmatique. Identification en corpus, traitement, apprentissage*. Publications de l'INALF (Collection « Saint-Cloud », UMR « Lexicométrie et textes politiques »), Klincksieck, Paris.
- FONAGY, IVAN 1982. *Situation et signification*. J. Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia.
- GONZÁLEZ REY, ISABEL 2002. *La phraséologie du français*. Presses Universitaires du Mirail, Toulouse.
- GOUDAILLIER, JEAN-PIERRE 2001. *Comment tu tchatches ! Dictionnaire du français contemporain des cités*. Maisonneuve & Larose, Paris.
- GUIRAUD, PIERRE 1961. *Les locutions françaises*. P.U.F., Paris, (Que sais-je ? 903).
- HUGO, VICTOR 1858. Cromwell. In *Théâtre*. Librairie de L. Hachette et Cie, Paris.
- KOSZTOLÁNYI DEZSŐ 1971. Műnyelvek. In KOSZTOLÁNYI DEZSŐ 1971. *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 216–217.
- Le Petit Robert. Dictionnaire de la langue française*. 2004. Dictionnaires Le Robert, Paris.
- MAKKAI, ADAM 1972. *Idiom Structure in English*. Mouton, The Hague, (Janua Linguarum, Series Maior, 48).
- MARTINS-BALTAR, MICHEL (ed.) 1995. La locution en discours. In *Cahiers du français contemporain* (École Normale Supérieure de Fontenay / Saint-Cloud – CRÉDIF) 2 (1995).
- MARTINS-BALTAR, MICHEL (ed.) 1997. *La locution entre langue et usages. Actes du colloque international organisé par l'École Normale Supérieure de Fontenay / Saint-Cloud, novembre 1994*. ENS Éditions Fontenay / Saint-Cloud, (Collection Langues).

- MOLIÈRE. 1964 L'Étourdi ou les contretemps. In *Œuvres complètes de Molière*. I. Garnier-Flammarion, Paris.
- NAZARIAN, ARMAND GRANTOVIČ 1976. *Frazeologia sovremennovo frantsouskovo jazyka*. Vischaïa Chkola, Moscou.
- O. NAGY GÁBOR 1954. Mi a szólás? *Magyar Nyelvőr*, 50:3–4 (1954), 110–126; 396–408.
- PÁLFY MIKLÓS 2003. *Francia–magyar kézisztár*. Grimm Kiadó, Szeged.
- REY, ALAIN 1977. Les limites du lexique. In REY, ALAIN 1977. *Le lexique : images et modèles*. Colin, Paris, 183–200.
- REY, ALAIN – CHANTREAU, SOPHIE 1997. *Dictionnaire des expressions et locutions*. Dictionnaires le Robert, Paris.
- VAUGELAS [s.d.]. *Remarques sur la langue française*. Nouvelle édition par A. Chassang. (Bibliothèque historique de la langue française). Léopold Cerf, Éditeur, Paris.

Internetes források

- <http://education.guardian.co.uk/languageresources/french/story/0,11779,682739,00.html>
- <http://forum.hardware.fr/hardwarefr/Hardware/Topic-officiel-Graveur-DVD-NEC-ND-2500-A-sujet-602347-97.htm>
- <http://fr.news.yahoo.com/050907/306/4kmec.html>
- <http://www.dicodunet.com/definitions/google/googler.htm>
- http://www.unionsyndicale.org/edito/e_0103.html